

Масловська М.В.,
ст. викладач кафедри української літератури
(ЖДУ імені Івана Франка)

Поліська вишивка – закодований світогляд древлян

*У статті розглядається символіка рушника Полісся та місце її
в полікультурному просторі України.*

Полісся як етнокультурне явище віддавна привертало до себе увагу вчених різного наукового профілю. Безмежна закоханість поліщуків у рідну землю витворила неповторну поліську культуру. Вона переплелась своєю символікою із культурними здобутками інших регіонів України, стала надбанням всього українського народу, зберігаючи при цьому свою самобутність.

Відомо, що художні твори дарують майбутнім поколінням знання правди про рідну культуру, вчать сприймати мистецькі цінності певного народу, виховують почуття національної гідності та патріотизму „Українське мистецтво, непересічні цінності якого ввійшли органічною складовою у світову духовну спадщину, належить до унікальних за своїм значенням національних культур” [12, 4].

Культура є явищем соціального буття людини і характеризує його найхарактерніші особливості. Через культуру людина відкриває і перетворює світ, реалізує власний духовний потенціал. Ці процеси відбуваються тоді, „Коли людина не просто споглядає, а розвиває та актуалізує культуру у власній діяльності, бо культура є унікальним засобом творчої самореалізації людини, і предмети культури становлять результат її духовної творчої активності [12, 6].

Розвиток особистості забезпечує те, в якій мірі йде залучення її до культурних цінностей. Людина може бути носієм і творцем культури тільки тому, що вона є у тому культурному контексті, з якого вона черпає уявлення, правила життя. Не тільки людина є творцем культури, а й культура творить людину. Вона являє той аспект життя, котрий пов’язаний з наслідуванням, накопиченням цінностей, з їх передачею наступним поколінням. Культурні

цінності збагачують і забезпечують розвиток особистості „Вплив культури на людину можна вважати інтегральним фактором її соціалізації, індивідуальним результатом опанування культурних цінностей суспільства, характеристикою освіченості [12, 7].

Як свідчить історія України з її стародавньою культурою, була краєм, де відбувався стійкий і закономірний процес утворення духовних цінностей, унікальних за своїм художнім значенням. У художній культурі українців переплелись самобутні стилі зі світовим мистецтвом. Вивчення своєрідної образної символіки української культури відкриває шлях у світ високого національного мистецтва, що є яскравим явищем світового рівня.

Довга і непроста історія української культури сягає своїм корінням прадавніх часів. На пам'ятках давніх часів є примітивні символи доби палеоліту, мезоліту, бронзового віку, символи Трипільської культури тощо. Фрагменти символів ми знаходимо на мамонтових бивнях, на статуетках жінок, які прикрашені геометричними візерунками, на гончарних виробах, хліборобських знаряддях, золотих речах. Художня культура завжди є самобутня, є продуктом творчого генія народу, має власні зміст і форму. Та будь-яка культура цінна тим, що несе в собі національний код нації, відбиток історичної долі народу... Кожна нація характеризується єдиним „семіотичним полем” [12, 11] – засобами художньої символіки, що забезпечує взаєморозуміння та взаємодію суспільства.

Складовими етнічної культури є усвідомлення своєї приналежності до певної нації, генетичного зв'язку з іншими людьми, уявлення про своє походження, знання особливостей фольклору, традицій, звичаїв, обрядів та інших ознак.

Кращі представники нації втілюють у своїх творах традиції власного народу „У творчих авторських концепціях акумулюються результати культурної творчості цілих художньо-історичних епох, що завжди мають універсальний, і водночас національний характер” [12, 12]. Розуміння

національної культури в органічному зв'язку із всесвітньою культурою розкриває прогресивність культурного розвитку, шляхи інтеграції у світовий простір, усвідомлення національного у глибинах людського життя „Адже мистецькі зразки специфічного національного творення закріплюються на мапі людства, стають надбаннями всесвітньої культури тільки в тому разі, коли оцінюються як національний внесок у міжнародний фонд, коли національні досягнення репрезентують непересічні духовні цінності світового значення” [12, 13].

Декоративно-ужиткове мистецтво, як складова української національної культури, набуло широкого визнання не тільки в Україні, а й світі. У його предковічних образах-символах міститься світ української природи, нашої історії, особливості побуту, доброта і щирість української душі. Народне мистецтво втілює в собі віру в добру силу лісу, землі, трав, чистої води, віру в Бога.

Найбільш масовим видом народного мистецтва є вишивка. Її місце та роль у житті людини, в обрядово-ритуальній сфері освячені віковими традиціями [12, 182]. Вишивка використовувалась як оберіг від лиха, негараздів, хвороб, як побажання щастя і добра. Нею прикрашали ті місця, які найбільше впадали в око. Вишивкою оздоблювали одяг (сорочки, пояси, спідниці, головні убори, хустки, свити, чоботи, плаhti, фартухи), скатертини, рушники, постіль, кінську зброю. Вишивали на домотканому полотні: конопляному, вовняному, лляному. В залежності від місцевості українські вишивки поділялись на групи: рослинні, геометричні, тваринні.

На Поліссі основними символами рослинного орнаменту є зображення дерева життя як пам'ять роду, виноград – символ доброти, багатства, барвінок – символ пам'яті, дубове листя – символ чоловічої сили, калина – символ дівочтва, дівочої краси, квіти калини – символ незайманості, цнотливості, ружа – символ сонця тощо.

Рослинна вишивка рушника дуже різноманітна, але вона не відповідає законам живої природи, вона стилізована. Квіткові узори лише натуралістично відтворюють цвіт лотосу, троянд, волошок, гвоздик, маку, тюльпанів, дзвіночків, сон-трави. З плодів чітко розпізнаються виноградні кетяги, дубові жолуді, кетяги калини. Дуже різноманітні ягідні пучечки, яких так багато на Житомирському Поліссі. З листків найчастіше вишивалось дубове листя, листя винограду, калини, хмелю, папороті, акації.

Дуже часто у рушниках зустрічаємо 4 пелюсткові, 3, 5, 8 розеткові зображення. Вважається, що це символи вищих сакральних цінностей, пов'язаних з культовим ставленням до неба і землі. Також їх трактують як символи нескінченності, гармонії, круговерті небесних тіл, часу, земного життя. Оригінально трактують пелюстки троянди. П'ятипелюсткова троянда – це знак мовчання, шестипелюсткова – єдність, рівновага, щастя, семипелюсткова – святість і довершеність, восьмипелюсткова – відродження, вічне життя і благодать.

За останнє десятиліття давній рослинний орнамент Полісся сповнився натуралістичним зображенням хатніх та культових квітів, а саме: жоржин, лілій, чорнобривців, соняшників та ін. Це тривожне явище, бо в минуле відходять етнічні традиції, нищиться своєрідність вишивки, а отже збіднюється і світова мистецька скарбниця, до якої належить і наше Полісся.

Чисті рушники – це відповідники чистоти духовної, високих етичних та естетичних ідеалів, символ спокою чистоти, вічне існування. Рушник став одним з найвагоміших символів, необхідним атрибутом усіх українських обрядів. Рушникові орнаменти несуть інформацію, яка розрахована на роздуми і почуття. Вони передають переживання і прагнення, смаки і уподобання. Рушник – це символ у символі. Орнаменти на рушниках вважали знаками-символами молитвами вогню, землі, повітря, води. Рушникові узори – своєрідні орнаментальні замовляння.

„Функціональне призначення рукотворних поліських виробів (для щоденного буденного побуту, для свят, для церкви, на народження дітей, для вінчання „под венець”, на похорони – „проводи на той світ”) визначало відмінність підбору природних матеріалів для їх виготовлення, формотворення, пластичне, орнаментально-композиційне і колористичне трактування [10, 265].

Прикрашали рушниками покуть, міжвіконня, сволок, над дверима, ікони, картини, фотографії. На Поліссі рушники вишивали до Різдва, Великодня, Трійці. Рушникові узори – це узори виконані за законами заборон. На рушниках відсутня вседозволеність, можливі лише варіанти певних зображень. Рушникові орнаменти несуть у собі оберігальну, сакральну й інформативну сутність.

Особливе місце в українській вишивці посідає вишивка крапки. Вона поєднується у різних варіантах. Крапка – знак води, знак крові, зерна, символ найбільш вагомого і найбільш бажаного у житті людини. Популярним символом є ромб. Цей символ тісно пов’язаний з аграрним достатком, з плодороддям людини і землі. А коло належить до початкових знаків геометричного орнаменту. „Найбільш ваговою у вишиваних колах є символ сонця як запорука життя, добра і благополуччя, закликання всіляких родинних і господарських статків” [5, 57].

Зображені на українських рушниках кола, круги, кільця доносять до нас знакову сутність символіки язичництва, пов’язану з культом сонця. У християнській традиції коло символізує вічність і безпосередність життя. Сигма – знак, що відтворює латинську літеру „S”. Українською мовою це звучить як „дуже”, „вельми”, „конче”, „сильно”, „красно”. Скоріше всього, вишивальниці використовували цей символ „для визначення якості улюбленої праці” – „вишито якнайкраще”, „дуже добре”, що означало здійснення бажань своїх власних чи адресата [5: 60]. Спіраль (лат.) – завиток, ототожнюється зі спіралевидним вертінням води – вир, сніговій, хуртовина, метелиця; рухом повітря – смерч, ураган тощо.

Для рушників характерною є традиція натуралістичного та фантастичного відтворення образів тварин. „Дотримуючись народної класифікації вишиваних звірів, впливає навіть з поверхового ознайомлення з рушниковим орнаментом можна виділити таку ієрархію образів тварин: верхній світ (птахи, комахи), середній світ (дикі звірі), нижній світ (змії, ящури, риби) [5, 13]. Найчастіше вишивали птахів у парі на окремих рушниках кількість пар доходить до 16-18, значно рідше вишивали птахів-одинаків (у вигляді човника). Орел у вишивці – це символ відляки від смерті, символ влади, закликання врожаю [5, 118]. Лебідь або „лебедині” рушники вишивалися в час найбуйнішого сонця, в час Купальських днів. Лебеді є символом вірності. Журавель – культовий птах сонця, він приносить тепло, символізує інтенсивність сонячного тепла. Павич – символ багатства. Зозуля – символ самотньої, трагічної долі жінки. Голуб – символ кохання, подружньої злагоди, ніжності. „Можливо, саме тому і вишивали голубів на рушниках, які вішали на хрестах.

Для ниток виготовляли фарбу самотійно. Наприклад, з кори вільхи робили коричневу фарбу, із ниток вільхи виходив чорний колір, з кори дуба – темно-коричневий, з ягід бузини – синювато-сірий, з ягід брусники – червонуваті відтінки, з молодого жита, трави – зелений, з крушини – синюватий. Вибілювали нитки мороз та сонце.

Для кожного регіону характерні свої назви рушників. Поліські рушники мають своєрідні назви: „завески”, „набожники”, „наіконники”, „покутній”, „кілковий” – це назва рушників, якими прикрашали ікони. „Утирачі” – це рушники, якими витирали обличчя, руки. „Стирач”, „стирок”, „стирка” – це рушник, яким стирали зі стола. „Перев’язувачі” та „весільні рушники” – це ті рушники, які використовувались в усіх обрядах весілля.

Треба відмітити, що від призначення рушника залежав і його орнамент. Найбільш магічним був рушник на якому було багато орнаментів або ж орнамент був широким. Більшої магічності мав також рушник, який був довгий до 8 м та широкий 70-80 см.

Орнамент як вид мистецтва склався дуже рано. Оскільки Україна завжди входила до найрозвиненіших територій Європи, то її орнамент може розглядатися як відбиток людської культури, який зберігся протягом віків. „Культура – це інформація, яку людські суспільства накопичують, зберігають і передають далі. Наступні покоління мусять від нас отримати й зберегти історію народу втілену в орнаментальних знаках” [5, 216].

Зберегти першоджерела заcodedовані у вишивці – наше сьогодні завдання. Декоративно-прикладне мистецтво України – це відтворення глибинної історії нації. А збереження декоративно-прикладного мистецтва Полісся – це збереження історії древлянської землі наших пращурів, воно, це мистецтво збагачувало і збагачує духовну і матеріальну культуру України.

Список використаної літератури:

1. Антонович Д. Українська культура. – К.: Либідь, 1993. – 588 с.
2. Антонович Л.Ф., Захарчук-Чугай Р.В. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1992. – 270 с.
3. Бичко А.К. Теорія та історія світової та вітчизняної культури (курс лекцій). – К.: Либідь, 1992. – 256 с.
4. Історія української культури (За ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
5. Китова С. Полотняний літопис України. – Черкаси, 2003. – 223 с.
6. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство. – Харків. – 2005. – 469 с.
8. Макарчук. Етнографія України. Львів, 1994.
9. Огієнко І. Українська культура. – К.: Абрис, 1991. – 564 с.
10. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип.. 1. Київське Полісся. 1994. Львів, 1997. – 356 с.
11. Попович М.В. Національна культура. – К.: Знання, 1991. – 54 с.
12. Рудницька Л. Українське мистецтво в полікультурному просторі. – К.: Експрес, 2000. – 208 с.
13. Українська культура: історія і сучасність / За ред. С.О. Черепанової. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.

Відомості про автора**Масловська Марія Володимирівна**

старший викладач кафедри української літератури

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Домашня адреса: м. Житомир, пров. Кільцевий, 13, кв. 2**Контактні телефони:** р.т. 34-55-34, д.т. 41-29-90, моб. т. 8-098-61-44-931

Підпис –